

कुसि निबन्धय् प्रगतिवाद

लसता सिं

आंशिक शिक्षक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
email: lasata.singh@cdnb.tu.edu.np

साहित्यया प्यंगू विधा कविता, आख्यान, नाटक व निबन्ध मध्ये छगू न्हूगु उत्कृष्ट गद्य साहित्य विधा निबन्ध खः । १६औं शताब्दी फ्रान्सं शुरु जूगु निबन्ध विधा नेपालभाषा साहित्य खेलय् झण्डै सोसःत्या दँ लिपातिनि खनेदत । थोहे इवल्य आधुनिक निबन्धकारया रूपय् खनेदुम्ह छम्ह निबन्धकार पद्मरत्न तुलाधर खः । पद्मरत्न तुलाधरया निबन्ध नेपालभाषा साहित्य खेलय् सफल निबन्ध कथं दुथ्यागु दु । पद्मरत्नया बुलुमि निबन्ध पुचः (नेसं १०८३), बाथरुम मेमेगु निबन्ध (नेसं ११३२) व लुमं लुमं न्ह्याइपुसे च्वं ! (नेसं ११३५) यानाः सोंगू निबन्ध संग्रह पिदंगु दु । थुगु चोसुइ बुलुमि निबन्ध संग्रहय् दुथ्याःगु झिपु निबन्धमध्ये कुसि निबन्धयात जक दुवालाः कुसि निबन्धयात प्रगतिवादी सिद्धान्तया आधारय् विश्लेषण जूगु दु । अथे हे प्रगतिवाद सिद्धान्तयात छेलाः निबन्धय् दुथ्याःगु मूल्य मान्यता, बिचाः, चिन्तनया विश्लेषण जूगु दु । चोसुया लागि प्राथमिक जोलंकथं बुलुमि निबन्ध संग्रहयात नालातःगु दुसा द्वितीयक स्रोतकथं पद्मरत्न तुलाधर व वय्कःया विषयवस्तुलिसे स्वापू दुगु प्रकाशित थीथी सफू व लेख रचनात संकलन यानाः अध्ययन जूगु दु ।

मुखँगोः - कुसि, प्रगतिवाद, यथार्थवाद

१. न्हसीका

साहित्यया प्यंगू विधा कविता, आख्यान, नाटक व निबन्धमध्ये छगू न्हूगु उत्कृष्ट विधा निबन्ध खः । थो विधाया शुरुवात १६औं शताब्दीया अन्तय् जूगु खः । निबन्ध विश्व साहित्यया नितिं हे छगू न्हूगु व रोचक विषय जूगु दु । निबन्ध निबन्धकारया आत्मीय अभिव्यक्ति खः । निबन्ध धयागु थजाःगु विधा खः

गुकि निबन्धकारया अनुभव चिन्तन, तर्क, अभिव्यक्ति, कल्पना, भावना आदि क्रमबद्धताकथं न्ह्यबोयातःगु दइ । निबन्ध विधाया जन्म व विकास फ्रान्स जूगु खः । ईशाया १६ औं शताब्दी फ्रान्सया साहित्यकार माइकल मोन्तेनयात निबन्धया जन्मदाता कथं नालातःगु दु ।

विश्व साहित्यय् थनिं पेसः व नीन्यादँ न्ह्यः फ्रान्स एस्से पिहां वय्धुंकूसां नेपालय् थेंकेत झण्डै सोसःत्या दँ बित, नेपालभाषा साहित्यय् ला अझ लिपातिनि वल । नेपालभाषाय् चोयातःगु मितिया ल्याखं व ल्हातं चोयातःगु पत्रिकाय् पिदंगु मितिकथं) नेपालभाषाया न्हापांगु चोखँ रत्नध्वज जोशीया 'च्चय्यु छाय्' नांया निबन्ध व मुद्रण जुयाः प्रकाशित जूगु नेपालभाषाया दकले न्हापांगु चोखँ चित्तधर हृदयया 'छु च्वे' शीर्षकया निबन्ध पिदंसानिसें थौंतकया चीहाकःगु इतिहास दुसां नेपालभाषाया निबन्ध साहित्यय् विश्वया अत्याधुनिक निबन्ध प्रवाह दुथ्याय्धुंकूगु दु । विश्व साहित्यय् प्रयोग जूगु अनेअने प्रकारया शैली व विषय जक मखु थःगु मौलिक प्रविधि व शैली जोनाः चोयगुलिइ नं नेपालभाषा निबन्ध सफल जूगु दु (श्रेष्ठ, ११३९, पृ. ४४-४५) । थोहे झोलय् पद्मरत्न तुलाधरया निबन्ध नं नेपालभाषा साहित्य सफल निबन्ध कथं दुथ्याके फु ।

आधुनिक निबन्धकारया रूपय् खनेदुम्ह छम्ह निबन्धकार पद्मरत्न तुलाधर खः । निबन्धनाप नापं वय्कलं मेमेगु विधाय् नं सक्रिय कथं चोसा न्ह्याकूगु दु । वय्कः निबन्धकार नाप नापं छम्ह नाटककार, बाखंचोमि व ख्यालःचोमि नं खः । साधारणकथं धाय्बले वय्कः छम्ह भाषासेवी व साहित्यकार खः । बुलुमि निबन्ध पुचः (नेसं १०८३), बाथरुम मेमेगु निबन्ध (नेसं ११३२) व लुमं लुमं न्ह्याइपुसे च्वं ! (नेसं ११३५) यानाः सोंगू निबन्ध संग्रह पिदंगु दु । अथे हे आःजितः नं तनतन दइवल (नेसं १०९७) ख्यालः मुना, हसिना (नेसं १०९९) उपन्यास, झवाःमजुइगु स्वां (नेसं ११०१) जीवनी, ख्याःबछि नी बछि (नेसं ११०४) ख्यालः, जिं लातकि व मेमेगु ख्यालः (नेसं ११३५) ग्वय्दां व मेमेगु छधाः बाखं (नेसं ११३८) नाटक सफू नं पिदंगु दु ।

नेपालभाषा साहित्यय् प्रगतिशील धाः न्ह्याकादीपिं निबन्धकारमध्ये पद्मरत्न तुलाधर नं छम्ह खः । वय्कः आत्मपरक निबन्धकारया रूपय् चर्चित जूसां छपु-निपु वस्तुपरक निबन्ध नं निबन्ध संग्रहय् दुथ्यानाचोंगु दु । वय्कः निगति विषयदुने नं जीवन दर्शन खंकेफुम्ह छम्ह निबन्धकार खः । पद्मरत्नया निबन्धय् दइगु प्रमुख विशेषता धइगु आत्मप्रकाश, आत्मपरकता, निजात्मकता, अनूभुतिया अभिव्यक्ति खः । पद्मरत्नया निबन्धया छगू महत्वपूर्ण वैचारिक पक्ष चोमिया जीवनवादी दर्शन नं खः । अथे हे वय्कःया निबन्धया मेगु विशेषता थोंया विश्वय् बोलंगु थीथी प्रगतिशील बिचाःया प्रभाव वय्कःया निबन्धय् लानाचोंगु दु । शैलीगत विशेषताकथं काय्बले वय्कःया निबन्धय् प्रतीकात्मक, विम्बात्मक तथा

व्यंग्यात्मक अभिव्यक्ति प्रमुख जूगु दु । थौया आधुनिक लेखकपिस थःपिनिगु भाव बिचाःयात तपेंक पोंकेगु मयाःसे प्रतिकात्मक, विम्बात्मक रूप अभिव्यक्त याइथें पद्मरत्नया निबन्धत नं निबन्धया शिर्षकनिसें निबन्धया विषयवस्तु भाव, बिचाः तर्क प्रतीकात्मक विम्बात्मक, व्यंग्यात्मक रूपं प्रस्तुत जुयाचोंगु दु । पद्मरत्नया निबन्धया छगू आकर्ष पक्ष क्वातुगु तर्कशक्ति नं खः । थःम्हं धयागु खँयात खः धकाः पुष्टि यायेगु नितिं वय्कलं गुगु तर्क प्रस्तुत यानादी व अकाट्य धयाथें जुयाचोनी, चाहे व खँ ध्याचु हे जुइमाः वा सद्देगु खँ हे खय्माः (तुलाधर, ११३८, पृ. ९९-१०३) । वय्कःयाः गुगुं नं निबन्ध मुक्क स्वच्छन्दवादी निबन्ध मजू वय्कःया कल्पना, संवेग, सोचविचार, बुद्धिया एकीकृत सम्वेदननं ज्या यानाचोंगु खनेदइ (प्रधान, ११३९, पृ. ११) । थो कुसि निबन्धयात कयाः प्रगतिवादी दृष्टिकोणया आधारं विश्लेषण जुगू म्दुनि । कुसि निबन्धयात मार्क्सवादी दृष्टिकोण दुने लाःगु वर्ग संघर्षया आधारय् विश्लेषण याय्गु हे थुगु चोसुया मू उद्देश्य खः । नापं मानवीय मूल्य सम्बन्धी मान्यता दुवालेगु मेगु उद्देश्य खः ।

२. सैद्धान्तिक अवधारणा

स्वच्छन्दवाद व आदर्शवादया विरोधय् जन्म जूगु वाद यथार्थवाद खः । यथार्थवादयात अंग्रेजी भासं रियलिज्म धाइ । रियलिज्म शब्द 'रियल' खँगोलं विकास जूगु खः । छुं खास तथ्यया आधारित वास्तविकतायात हे रियल धाइ । छुं नं वस्तु वा विषययात चोमिं थःगु कल्पना, अनुभव, अनुभूति मतःसे वस्तु गथे खः अथे हे प्रस्तुत याय्गु सिद्धान्तयात यथार्थवाद धाइ । संसारय् दूगु छुं नं वस्तु गथे खः अथे हे चित्रण वा वर्णन याय्गु वास्तविकता खँ प्रस्तुत याय्गु छगू साहित्य कला खः (जोशी, २०६६ : ३५) । आधुनिक यथार्थवादया प्रयोग दकले न्हापां सन् १८३० य् जर्मनी हेनरिक हाइनाया कविताय् जूगु खनेदु । अथे हे साहित्य दकले न्हापां प्रयोग याःम्ह फ्रान्सेली साहित्यकार फ्लवट (Gustav Flaubert) खः । वय्कःया सन् १८५७ य् पिदंगु *मदाम बोभारी* उपन्यासय् दकले न्हापां यथार्थवादया प्रयोग जूगु खः (श्रेष्ठ, २०६७ : १८१) । मनूतय्गु जीवन व समाजय् खनेदइगु वास्तविक वा यथार्थयात गथे खः अथे हे प्रस्तुत याय्गु साहित्य हे सामाजिक यथार्थवाद खः । मेकथं धाय्बले सामाजिक यथार्थवाद समाजय् जुयाचोंगु सत्यतथ्य व वास्तविकतायात न्हाबोय्गु सामाजिक यथार्थवाद खः ।

यथार्थवादया दुने लाःगु छगू वाद प्रगतिवाद खः । प्रगतिवाद शब्द प्रगति व वाद मिले जुया निर्माण जूगु खः । प्रगतिया अर्थ विकास वा उन्नति खः । प्रगतिवादयात समाजवादी यथार्थवाद नं धाइ । प्रगतिवाद यात कया विभिन्न धापू थुकथं दु-

राजनीति क्षेत्रय् साम्यवाद सामाजिक आर्थिक क्षेत्रय् समाजवाद व दार्शनिक क्षेत्रय् द्वन्द्वात्मक

भौतिकवाद व साहित्यया क्षेत्रय् प्रगतिवाद खः (बराल, २०५६: ४९३) ।

साहित्ययात समाजया उपज नाला सामाजिक यथार्थया अभिव्यक्तिइ जोड बियाः, वैयक्तिक आनन्दसोयां समाजया भौतिक विकास, उन्नति व प्रगतिइ विश्वास याइगु साहित्यिक सिद्धान्तयात प्रगतिवाद धाइ (त्रिपाठी, २०६०: ८६४) ।

सर्वहारा वर्गीय दृष्टिकोण नालेगु, सामूहिक उन्नति विश्वास यायगु, व्यक्तिगत स्वार्थया विरोध यायगु, शोषक वर्गया विरुद्धय् जुइगु संघर्षया दृढतापूर्वक समर्थन यायगु हे प्रगतिवाद खः (चापागाई, २०५०: ४२) । अधिकांश मात्राया सर्वहारा वर्गया नेतृत्व कायम यानाः साम्यवादी समाजया निर्माण यायतसशस्त्र संघर्ष समेतया अभिष्ट पुरा यायगु दृष्टि व आंशिक मात्राया सशस्त्र क्रान्तिया विरोध व एकाधिपत्य वादया विरोध याना सुधारात्मक सः अभिव्यक्त यायगु माध्यमया रूपय् साहित्य उपयोग यायगु दृष्टि उद्देश्यपरक वा वैचारिक परिवर्तन व संघर्षशील भावनाय् जोड बियाः राजनीति केन्द्रित चोसुपाखे विशेष झुकाव हे प्रगतिवादया मान्यता खः (भण्डारी, २०७४: १९४) ।

प्रगतिवाद मार्क्सवादी सिद्धान्तय् आधारित वाद खः । थो वादया प्रवर्तक जर्मन दार्शनिक हेनरिक कार्ल मार्क्स (सन् १८१८-१८८३) खः । मार्क्सया सिद्धान्त द्वन्द्वात्मक भौतिकवाद खः, समाजया विकासया नियमकथं समाजवाद व साम्यवाद वइ धयागु आस्था खः, व हे आस्थाकथं मार्क्सवादया लक्ष्य औद्योगिक मजदुर वर्गया आन्दोलनया माध्यम समाजवाद व अनर्लि साम्यवादया निर्माण यायगु, अथे हे आर्थिक पक्षय् मार्क्सया मूल सिद्धान्त अतिरिक्त मूल्यया सिद्धान्त (Theory of Surplus Value) खः । तर साहित्यया सम्बन्धय् मार्क्सवादी दृष्टिकोण धाय्वलय् साहित्य सम्बन्धी मार्क्सया विचार छु, साहित्यया स्वरूप, लक्षण, उद्देश्य व लक्ष्य खः धयागु खः (श्रेष्ठ, ११३९, पृ. ८९) । कला (साहित्य) कलाया लागि मजूसे जीवनया लागि जुइमाः धइगु सिद्धान्त हे प्रगतिवादया मूल उद्देश्य खः । प्रगतिवाद साहित्य शुरुवात याःम्ह हफम्यान खः । प्रगतिवादअनुसार साहित्य समाज सुधार व न्हूगु समाज निर्माण यायगु खः (भट्टराइ, २०६९, पृ. ११९) ।

समाजय् निगू वर्ग दइ शोषक (मालिक, सम्पन्न, धनी) व शोषित (नोकर, गरीब, विपन्न) । शोषकवर्ग न्ह्याबलें शोषितयात अन्याय, अत्याचार, दमन वा कोतेलेगु याइ । थो हे शोषकवर्ग याइगु अन्याय, अत्याचार, दमनयात बांलाक दुवालाः यथार्थ चित्रण यायगु हे थो वादया उद्देश्य खः । मेकथं धाय्वले साहित्यय् अन्याय, अत्याचार, दमन, शोषणया विरोध याइ । समाजय् जुयाचोंगु आर्थिक विषमतायात न्हंकाः समता हय्माः धैगु थो वादया मुख्य उद्देश्य खः । सार रूपं सैद्धान्तिक अवधारणा थथे खनेदु -

क. शोषक व शोषित दुगु वर्ग संघर्ष

ख. शोषणया विरोध व शोषितप्रति सहानुभूति

ग. शोषित वर्गया दीनहीन दशाया यथार्थ चित्रण

घ. मार्क्सवाद व साम्यवादया समर्थन

ङ. सामाजिक अन्धविश्वास व रूढीवादया खण्डन

च. ठोस यर्थाथया चित्रण

नेसं ११३८ दँय् पिदंगु झी पद्मरत्न अभिनन्दन ग्रन्थ सफुतिइ प्रेमशान्ति तुलाधरया 'पद्मरत्नया निबन्धय् छझाः' चोसुइ कुसि निबन्धयात प्रगतिवादी धारणापाखे उन्मुख जूगु निबन्ध धकाः नालातःगु दु ।

३. विश्लेषण

बुलुमि निबन्ध सफुतिइ दुथ्याःगु झिपु निबन्धमध्ये 'कुसि' निबन्धयात कयाः ब्याख्या जूगु दु । कुसि निबन्धयात प्रगतिवादी सिद्धान्तया आधारय् विश्लेषण जूगु दु । अथे हे प्रगतिवाद सिद्धान्तयात छेलाः निबन्धय् दुथ्याःगु मूल्य-मान्यता, बिचाः, चिन्तनया विश्लेषण जूगु दु । चोसुया लागि प्राथमिक जोलंकथं बुलुमि निबन्ध संग्रहयात नालातःगु दुसा द्वितीयक स्रोतकथं पुस्तकालयपाखे सम्बन्धित विषयवस्तुलिसे स्वापू दुगु प्रकाशित थीथी सफू व लेखरचनात संकलन यानाः अध्ययन जूगु दु ।

कुसि निबन्धकथं छन्हु निबन्धकारयात छम्ह कुसिं न्याइ । कुसि न्यागुलिं निबन्धकारयात तं पिहाँ वइ अले वं कुसियात स्याना बी । थो हे द्रोपनय् कुसिया काल वनी । कुसियात स्याय्धुंकाः चीधंगु अपराधय् कुसिया हत्या याय्लाःगुलिं निबन्धकारयात दोधार जुइ । उकिं निबन्धकारं थःत थःमं हत्यारा थें ताय्काःदी । मानवीय मूल्यकथं चोमिं सुयातं स्याय्गु छगू पाप खः धइगु ताय्की । छफुति हि त्वंम्ह कुसियात प्राणदण्ड बीगु उचित खनीमखु । हाकनं चोमिं बिचाःयाना स्वइ यदि व कुसियात मस्याःगु जुसा वं हाकनं हाकनं थःगु हि त्वं वयांतु चोनी । कुसिं चोमिया हि जक त्वंगु मखु जीवनप्रति चोमिया धारणा व प्रेमयात चुनौति ब्यूगु ताय्की । थःगु जीवनया अस्तित्व ल्यंकाः तय्गु लागि चोमि न्ह्यार्थेज्याःगु संघर्ष व परिश्रम याय्तः नं तयार जुइमाः धइगु ताय्काः कुसि छम्ह शोषक खः उकिं वयात स्यानाः छोय्माः धकाः बोध याइ ।

कुसि आत्मपरक निबन्ध खः । निबन्धकारं थो निबन्धय् मनोविश्लेषणात्ककथं कुसियात न्ह्यःने थनाः मानव जीवन संघर्षपूर्ण खः, संघर्ष हे जीवन खः धइगु खँयात न्ह्यबोयादीगु दु । अथे हे शोषक व शोषित थो निगू पक्षया दथुइ न्ह्याबले हे संघर्ष जुयाचोनी धइगु खँयात न्ह्यबोयादीगु दु । थुगु निबन्धय् निबन्धकारं कुसियात शोषकया रूपय् न्ह्यबोयातःगु दु । शोषितवर्गया चेतना थनेत कुसि थें जाःपिं शोषकया विरुद्धय् जुइगु संघर्षय् लिचिले मज्यू, माल धाःसा कुसियात थें स्याय् नं फय्केमा धइगु सन्देश थो निबन्ध बियाचोंगु दु ।

निबन्धया विषयवस्तु साधारण जूसां निबन्धकारं जीवननापं थुलि सत्तिका मनोविश्लेषण यानादीगु दु । छफुति हि त्वं म्ह कुसियात प्राणदण्ड बियेगु उचित मखन । बेहोसं गनं घाः ज्वीबले गुलि गुलि हि सितिकं हाय्केनंबले उक्रियात वास्ता तकं मयानागु व कुसिं छफुति हि त्वंवल धकाः वयात हत्या तक्कं यानागु निबन्धकारं थीक जूगु मताल । तर निबन्धकारं न्ह्यथनेत्यंगु खँ छफुति हि याःगु मखु । सुलुप्या जुयाः समाजय राष्ट्रया दुने म्वानाचोपि शोषकतयूगु खः । अथे हे शोषण प्रवृत्ति जोनाः म्वानाचोम्ह छम्ह कुसिं नं खः । कुसि मनूसोयां ला चीधिकःम्ह खयाः नं वयागु साहस मनू व धुँसोयां कम मजू ।

निबन्धकारं कुसियात स्याय् माःगु मेगु कारण खः व मानव थें जाःम्ह बुद्धिजीवियात ब्यूगु चुनौति । चीधिकः जूसां मानवयात हिस्याना हित्वने फुगु कुसिया तःधंगु साहस खः । खय्तःला प्राकृतिक नियमकथं प्राणीया हि त्वनाः म्वायूगु कुसिया नियम वा अधिकार खः । छखें थः म्वायूगुया नितिं संघर्ष नं खः । कुसिपाखें छगू सय्काः काय्माःगु छगू खँ थो नं खः । संघर्षया लँय् जुइबले म्वायूगु व सीगुया च्यूता काय्मज्यू । तर निबन्धकारं प्रकृतिया नियम बःकयाः सुं नं प्राणीं याःगु हि त्वनेगु पाय्छि खंकामदी ।

शोषणयात आश्रय बिइगु धयागु हिंस्रकतयत् राज्य याकेगु खः । उलि जक मखु न्याय, समानता व स्वतन्त्रतायात हत्या यायूगु खः धकाः धयादी । उकिं कुसियात स्यानाः छोयगुलि हे फाइदा खंकादी । कुसित म्वानाः चोनेमा ! तर जितः न्यानाः मखु, जिगु हि मत्वसे । सुं नं कुसिं जिगु इच्छायात व जिगु निर्देशनयात तेरे मयासे जितः न्या वल धाःसा जिं इमित स्याना बी (तुलाधर, ११००, पृ. ४५) ।

निबन्धकारं कुसिं न्यागु घटना चीधं वा साधारण खयाःनं वय्कलं चीधं ताय्के मफुत छाय् धाःसा सिमाया पुसा चीपुसां लिपा सिमा तःमा जुइफु । उकिं कुसिं थज्याःगु लिचोः वइगु बिचाः यानाः कुसियात स्यानाः, न्याय, धर्म व मानव अधिकारयात संरक्षण याना थें निबन्धकारं ताय्काःदी । वं जितः न्याःगुलिं अज्ज जिगु हि त्वंगुलिं हे जिं कुसियात छगू सजाय् बीगु हे खः । स्याय् हे मागु ला मखु तर कुसियात मेगु सजाय् बीगु हे छु दु धका । उकिं जिं वयात स्याना हे बिया । स्यायूगु पाप खय् फु तर मखुगु यापिन्त सजाय् बीगु ला छगू न्याय अथवा धर्म अवश्य खः (तुलाधर, ११००, पृ. ४२) ।

निबन्धकारया कथं म्वायूगु सकल प्राणीया हक खः । उकिं सुयातं प्राण कायूगु उचित मखुसां इच्छा विरुद्धय् शोषण यात धाःसा उक्रियात दण्ड बीमाः धइगु निबन्धकारया थो बिचाः प्रगतिवादी खनेदु । थुगु निबन्धय् कुसि छम्ह सामान्य प्राणी खसां चोमिं वयात शोषक वर्गया प्रतीककथं व मनूयात शोषित वर्गया प्रतीककथं न्ह्यथनाः वर्गसंघर्षया चरित्र चित्रण स्पष्ट रूपं बोयातःगु दु ।

४. लिचवः

प्रगति शब्दया अर्थ न्ह्यःने वनेगु खः । प्रगतिवादय् साम्यवाद दृष्टिकोणयात साहित्यिक विचारधाराया रूपय् काःगु दु । राजनैतिक क्षेत्रय् गुगु साम्यवाद खः व साहित्यया क्षेत्रय् प्रगतिवाद खः । जीवन व जगतया द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दृष्टिकोणं सोय्गु, मूल्याङ्कन याय्गु, समाज केन्द्रित क्रान्तिकारी विश्व दृष्टिकोणया आधारित मार्क्सवादया साहित्य सम्बन्धी अवधारणायात प्रगतिवाद धाइ । प्रगतिवादं मनू मनूया दथुइ जुइगु शोषण, दमनयात विरोध यानाः मानवीय चेतना थनेगु याइ । कुसि निबन्धयात प्रगतिवादी दृष्टिं सोय्बले कुसि छम्ह समाजया शोषक वर्गया रूपय् न्ह्यबोयाः समाजय् जुयाचोंगु वर्ग संघर्षयात केनातःगु दु । उकिं थो निबन्ध प्रगतिवादी निबन्ध जूगु दु ।

लिधँसा

चपागाई, निनु (विसं २०५०), यथार्थवादी रचना दृष्टि र विवेचना । थाय् मद्दु : दिल वरदान ।
जोशी, कुमारबहादुर (विसं २०६६), पाश्चात्य साहित्यका प्रमुख वाद । ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
तुलाधर, पद्मरत्न (नेसं ११००), बुलुमि । यलः साहित्यया मूलुखा ।
तुलाधर, प्रेमशान्ति (नेसं ११३८), पद्मरत्नया निबन्धय् छझाः, रमेशकाजी स्थापित (संपा.), झी पद्मरत्न अभिनन्दन ग्रन्थ । काठमाडौं : पद्मरत्न नागरिक अभिनन्दन समारोह समिति ।
त्रिपाठी, बासुदेव, पराजुली, कृष्ण प्रसाद (संपा.), (विसं २०६०), नेपाली बृहत शब्दकोश । काठमाण्डौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
प्रधान, नर्मदेश्वर (नेसं ११३९) बहुप्रतिभाशाली पद्मरत्न, थाय्भु, १०, १-७ ।
भट्टराई, रामप्रसाद (विसं २०६९), पूर्वीय, पाश्चात्य र नेपाली समालोचना । काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
भण्डारी, पारसमणि, पौडेल, माधव प्रसाद (विसं २०७४), साहित्य शास्त्र र नेपाली समालोचना । काठमाडौं : प्रकाशन विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
वराल, इश्वर(संपा.) (विसं २०५६), प्रज्ञा नेपाली साहित्यकोश । काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान
श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (विसं २०६७), पूर्वीय एवम् पाश्चात्य साहित्य-समालोचना : प्रमुख मान्यता, वाद र प्रणाली । ललितपुर : साझा प्रकाशन ।
श्रेष्ठ, माणिकलाल (नेसं ११३९), समालोचनाया सिद्धान्त २ । ख्वप : कुतः पिकाक ।